

Варыянтнасць тэрмінаў для намінацыі культурна-маркіраваных моўных адзінак: да праблемы ўпарадкавання

Півавар К.С.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”, Віцебск

У артыкуле разглядаюцца паняцці, што абазначаюць моўныя адзінкі, у змесце якіх захоўваецца культурная інфармацыя. Недастатковая распрацаванасць праблемы моўнай аб’ектывацыі нацыянальна-культурнай спецыфікі моўнай свядомасці і прадвызначае актуальнасць дадзенага даследавання.

Мэта артыкула – удакладніць і сістэматызаваць азначэнні тэрмінаў, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння моўных адзінак з культурным зместам.

Матэрыял і метады. *Матэрыялам працы з’яўляюцца сучасныя лінгвакультуралагічныя даследаванні, прысвечаныя аналізу моўных адзінак, у змесце якіх выяўлены нацыянальна-культурны кампанент. З дапамогай метадаў суцэльнай выбаркі, кампаратыўнага і апісальнага прадстаўлены і сістэматызаваны дэфініцыі варыянтных назваў культурна-маркіраваных адзінак.*

Вынікі і іх абмеркаванне. *У сучасных этнапсіхалінгвістычных, лінгвакраіназнаўчых, лінгвакультуралагічных даследаваннях усе нацыянальна маркіраваныя моўныя адзінкі вывучаюцца як спосаб “замацавання” нацыянальна-культурнай інфармацыі да знака лексічнага ўзроўню. Падобныя феномены тэрміналагізаваны як “нацыянальна-культурная рэалія”, “лінгвакультурэма”, “лінгваідэалагема”, “моўная адзінка з культурным фонам”, “логаэпістэма” і т.п. У артыкуле прапанавана класіфікацыя дадзеных адзінак у залежнасці ад таго, якім чынам культурная інфармацыя выражана ў моўным знаку.*

Заклучэнне. *Усе прааналізаваныя тэрміны (канцэпт, лінгвакультурэма, логэпістэма, прэцэдэнтны феномен, нацыянальны сацыякультурны стэрэатып, нацыянальна-культурная рэалія, моўныя маркеры нацыянальна-культурнай свядомасці) так ці інакш адлюстроўваюць узаемасувязь мовы і культуры, пры гэтым семантычная напоўненасць кожнага тэрміна ўнікальная, што абумоўлена складанасцю і нявызначанасцю самога паняцця культуры.*

Ключавыя словы: *культурна-маркіраваная моўная адзінка, моўная адзінка з культурным фонам, лінгвакультурэма, логэпістэма, прэцэдэнтны феномен, канцэпт.*

(Ученые записки. – 2021. – Том 34. – С. 135–138)

Variety of Terms for Nomination of Culturally Marked Language Units: to the Issue of Ordering

Pivavar K.S.

Education Establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

This article discusses the concepts that denote the language units in the content of which cultural information is stored. Insufficient elaboration of the problem of linguistic objectification of national and cultural specifics of linguistic consciousness determines the relevance of this study.

The purpose of the article is to clarify and systematize the definitions of terms used to denote linguistic units with cultural content.

Material and methods. *The material of the research is modern linguistic and cultural studies, which analyze the language units, the content of which reveals the national-cultural component. The method of continuous sampling, the comparative and descriptive are used to present and systematize definitions of variant names of culturally marked units.*

Findings and their discussion. *In modern ethnopsycholinguistic, linguistic, linguistics and cultural studies, all nationally marked linguistic units are studied as a way to “fix” national and cultural information to the sign of the lexical level. Such phenomena are termed as “national-cultural reality”, “linguistic culture”, “linguistic ideology”, “linguistic unit with a cultural background”, “logo-system”, etc. The article proposes a classification of such units depending on how cultural information is expressed in a linguistic sign.*

Conclusion. All the analyzed terms (concept, linguistic culture, logo-epistemology, precedent phenomenon, national social and cultural stereotype, national-cultural reality, linguistic markers of national-cultural consciousness) somehow reflect the relationship between language and culture, with unique semantic content of each term, which is due to the uncertainty and complexity of the very concept of culture.

Key words: culturally marked language unit, language unit with cultural background, linguistic culture, logo-episteme, precedent phenomenon, concept.

(Scientific notes. – 2021. – Vol. 34. – P. 135–138)

Лінгвакультуралогія як спецыяльная галіна навукі спарадзіла нямаля прадуктыўных у сучаснай лінгвістыцы паняццяў: “лінгвакультурэма”, “мова культуры”, “лінгвакультурная парадыгма”, “культурны тэкст”, “кантэкст культуры”, “прэцэдэнтныя імёны культуры”, “ключавыя імёны культуры”, “культурная ўніверсальнасць”, “культурныя традыцыі”, “культурны працэс”, “культурныя ўстаноўкі” і інш. Да ліку стрыжнёвых тэрмінаў паняццёвага апарату лінгвакультуралогіі адносіцца “лінгвакультурная адзінка”, якая атрымлівае ўсё больш шырокае прымяненне ў разнастайных галінах лінгвістычнай навукі. Аднак перыяд зацвярджэння тэрміна заўсёды звязаны з пэўнай адвольнасцю яго ўжывання, размытасцю межаў, змешванне з блізкімі па значэнні ці па моўнай форме тэрмінамі. Як адзначае Г.Г. Слышкін, “збыткова насць тэрмінаў, свайго роду «спаборніцтва» паміж імі – заканамерны паказчык таго, што тая ці іншая галіна ведаў перажывае перыяд станаўлення” [1].

Мэта артыкула – удакладніць і сістэматызаваць азначэнні тэрмінаў, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння моўных адзінак з культурным зместам. Тэарэтычная значнасць даследавання складаецца ў размежаванні такіх сумежных паняццяў, як канцэпт, лінгвакультурэма, лагаэпістэма, прэцэдэнтны феномен, нацыянальна-культурная рэалія, этнакультурныя маркеры моўнай свядомасці і г.д.

Матэрыял і метады. Матэрыялам працы з’яўляюцца сучасныя лінгвакультуралагічныя даследаванні, прысвечаныя аналізу моўных адзінак, у змесце якіх выяўлены нацыянальна-культурны кампанент. З дапамогай метадаў суцэльнай выбаркі, кампаратыўнага і апісальнага прадстаўлены і сістэматызаваны дэфініцыі варыянтных назваў культурна-маркіраваных адзінак.

Вынікі і іх абмеркаванне. З’яўленне тэрміна “лінгвакультурэма” стала магчыма з прычыны пераходу лінгвістыкі да антрапацэнтрычнай парадыгмы, што назіралася ў апошнія дзесяцігоддзі ХХ ст. і стымулюе хуткае развіццё міждысцыплінарных галін гуманітарных даследаванняў, у аснове якіх ляжыць трыадзінства “чалавек – мова – культура”. У гэтым шэрагу можна назваць лінгвакультуралогію як комплексную навуковую дысцыпліну, якая вывучае ўзаемазвязь і ўзаемадзеянне культуры і мовы ў яе функцыянаванні.

Вялікі ўклад ва ўдасканаленне тэрміналагічнага апарата лінгвакультуралогіі ўнёс В.В. Вараб’ёў, які прапанаваў тэрмін лінгвакультурэма, разумеючы пад ёй комплексную міжузроўневую адзінку, “якая

прадстаўляе сабой дыялектычнае адзінства лінгвістычнага і экстралінгвістычнага (паняццёвага ці прадметнага) зместу” [2]. Лінгвакультурэма ўзыходзіць да паняцця “культурэма”, якое разумеецца А. Вяжбіцкай у якасці комплекснай міжузроўневай адзінкі, “форму якой складае адзінства знака і моўнага значэння, а змест – адзінства моўнага значэння і культурнага сэнсу” [3]. Праводзячы суадносіны паміж дадзенымі тэрмінамі, В.В. Вараб’ёў адзначае, што культурэмай прызнаецца элемент рэчаіснасці (прадмет ці сітуацыя), уласцівы пэўнай культуры, і лінгвакультурэмай – праекцыя элемента культуры ў моўны знак. У разуменні В.В. Вараб’ёва лінгвакультурэма прадстаўляе сабой сукупнасць формы моўнага знака, яго зместу і культурнага сэнсу, які суправаджае гэты знак: слова-сігнал абуджае ў чалавеку ўсю сукупнасць “культурнага арэола” [4]. Асабліваю ўвагу ў пытанні ўспрыняцця лінгвакультурэмы ён удзяляе глыбіннаму сэнсу, які патэнцыйна прысутнічае ў значэнні ў якасці кампанента яго зместу, мяркуючы, што “пагружэнне” слоў у культуру больш поўна адлюстроўвае іх моўную і пазамоўную семантыку, дапамагае лепш разумець нацыянальную спецыфіку культурных каштоўнасцей. У якасці крыніц лінгвакультурэм В.В. Вараб’ёў называе фальклор, помнікі гісторыі і грамадскай думкі, выказванні вядомых людзей, мастацкую літаратуру і публіцыстыку, выказванні вядомых асоб як мадэль рускай нацыянальнай асобы, думкі і суджэнні замежнікаў пра рускую нацыю і культуру. Адзначым, што межы зместу паняцця лінгвакультурэмы вар’іруюцца ад слова (Хлестакоў і хлестакоўшчына як праява адмоўных бакоў рускай нацыянальнай асобы) да цэлага тэксту.

Ідзі В.В. Вараб’ёва атрымалі даволі шырокае распаўсюджанне, аднак В.А. Маслава знаходзіць тэрмін *лінгвакультурэма* “даволі цьмяным, бо ім не раскрываюцца механізмы таго, дзе і як замацоўваецца культурная інфармацыя ў моўным знаку” [5]. З пазіцыі В.А. Маславай, прадметам лінгвакультуралогіі з’яўляюцца “міфалагізаваныя моўныя адзінкі, а таксама вобразна-рытуальныя формы культуры, легенды, звычаі, павер’і, замацаваныя ў мове ў фразеалагізмах, прымаўках, вобразна-метафарычных адзінках” [6], у аснове якіх ляжыць, як правіла, міфалагема ці архетып.

Аднак існуюць і іншыя падыходы да структурна-сэнсавага напаяўнення лінгвакультурэм. Так, В.В. Красных у якасці аднаго з тыпаў лінгвакультурэм называе нацыянальна-прэцэдэнтныя феномены, якія функцыянуюць нароўні з сацыумна-прэцэдэнтнымі

і ўніверсальна-прэцэдэнтнымі феноменамі [7]. Г.Г. Слышкін жа разглядае прэцэдэнтныя феномены як асобую разнавіднасць канцэптаў, паколькі яны складаюць адзінкі, якія належаць свядомасці, дэтэрмінауюцца культурай і ўвасабляюцца ў мове [8].

Складана вылучыць суадносіны паняццяў лінгвакультурама – канцэпт. Так, З.Д. Папова і І.А. Сцяпнін у працы “Семантыка-кагнітыўны аналіз мовы” адзначаюць, што ў лінгвістычнай навуцы сутыкнуліся розныя інтэрпрэтацыі тэрміна, які рэпрэзентуе веды пра свет. Гэта “канцэпт” у Н.Д. Аруцонавай, С.А. Аскольдава, Д.С. Ліхачова, Ю.С. Сцяпанова і інш., “лінгвакультурама” ў В.В. Вараб’ева, “логаэпістэма” ў Я.М. Верашчагіна і В.Р. Кастамарава. Аднак найбольш жыццяздольным аказаўся тэрмін “канцэпт”, ён стаў ключавым паняццем кагнітыўнай лінгвістыкі [9]. Неабходна адзначыць, што, безумоўна, канцэпт больш ужывальны і добра даследаваны ў кагнітыўнай лінгвістыцы, аднак і лінгвакультурама і логаяпістэма вывучаюцца лінгвакраіназнаўствам, збіраюцца ў шматлікія слоўнікі культуры, бо таксама з’яўляюцца носьбітамі інфармацыі пра культуру народа.

У якасці разнавіднасці лінгвакультурама канцэпта С.Р. Варкачоў называе лінгваідэалагему. На думку даследчыка, падабенства паміж дадзенымі адзінкамі заключаецца, па-першае, у разнародным семіятычным складзе, які ўключае ў сябе паняццёвыя, вобразны і каштоўнасны складнікі, а па-другое, у выкарыстанні для выражэння семантыкі адзінак цэлага шэрагу вербалізатараў. Асноўнае адрозненне лінгваідэалагемы ад лінгваканцэпту заключаецца ў здольнасці першай “мяняць свой аксіялагічны знак на супрацьлеглы («плюс» на «мінус» і наадварот) пры змене апеліруючага да яе суб’екта-носьбіта ідэалогіі” [10].

Тэрмін “логаэпістэма” быў уведзены ў навуковы зварот В.Р. Кастамаравым і Н.Д. Бурвіковай у наступным значэнні: “моўнае выражэнне замацаванага грамадскай памяццю адлюстравання рэчаіснасці ў свядомасці носьбітаў мовы ў выніку спасціжэння (ці стварэння) імі духоўных каштоўнасцей айчынай і сусветнай культур” [11]. Вызначаючы характар узаемаадносінаў паміж канцэптам, логаяпістэмай і лінгвакультурамай, Я.М. Верашчагін адзначае, што канцэпт знаходзіцца ў свядомасці, логаяпістэма з’яўляецца элементам значэння слова і лакалізуецца ў мове, а лінгвакультурама вызначаецца як міжузроўневая адзінка. Дадзенай пазіцыі прытрымліваецца і Г.Г. Слышкін, згодна з якім прыняцёвае адрозненне любога канцэпта заключаецца ў тым, што ён, “служачы асновай сінтэзнага даследавання мовы і культуры, сам не ляжыць непасрэдна ні ў моўнай (як логаяпістэма), ні ў культурнай сферах, ні ў абедзвюх адначасова (як лінгвакультурама). Канцэпт ёсць ментальная адзінка, элемент свядомасці, прызначаны звязаць разам навуковыя пошукі ў галіне культуры, свядомасці і мовы, бо ён належаць свядомасці, дэтэрмінауюцца культурай і апрадмечваецца ў мове” [1, с. 9].

Адзначаючы, што такія паняцці, як лінгвакультурама, логаяпістэма, прэцэдэнтны феномен функцыянуюць пераважна на лексічным узроўні, І.В. Прывалава прапануе альтэрнатыўныя адзінкі больш шырокага плана. Так, паняцце моўнага маркера нацыянальна-культурнай свядомасці “падразумявае разгляд не аднаго, асобна ўзятага моўнага знака, які валодае нацыянальна-культурнай спецыфікай, але прадуктаў маўленчай дзейнасці мана-, бі-, полілінгвальнай моўнай асобы – прадстаўніка пэўнай этналінгвакультурнай супольнасці” [12]. Тэрмін “этнакультурныя маркеры моўнай свядомасці” ахоплівае не толькі лексічныя, але і граматычныя катэгорыі, структурныя асаблівасці моў, што дазваляе выдзеліць у змесце паняцця тры ўзроўні, на якіх функцыянуюць наступныя адзінкі: лінгваструктурныя (якія праяўляюцца ў несупадзенні этналінгвакультурных прастораў, звязаных са структурным разыходжаннем супастаўленых моў), лінгвакультурныя (якія ўзнікаюць з-за несупадзення вобразаў свядомасці, якія адлюстроўваюць прадметы і паняцці ў лінгвакультурах, якія параўноўваюцца: моўныя формулы, культурныя сімвалы, фразеалагізмы і парэміі, прэцэдэнтныя феномены) і лінгваэкалагічныя (абумоўленыя лінгваэкалагічнымі зменамі ў супастаўленых дыскурсах, неалагізмы, запазычанні).

Тут варта прыгадаць меркаванне В.М. Тэлія, што культурны кампанент моўнай адзінкі праяўляецца праз культурныя семы, культурны фон, культурная канатацыя і культурны канцэпт. Мы прапануем аб’яднаць першыя тры групы (моўныя адзінкі з культурным фонам, культурнай семай, культурнай канатацыяй) у адну групу пад назвай “лінгвакультурама або культурна маркіраваная адзінка”, і асобна вылучыць канцэпт як ключавую адзінку кагнітыўнай лінгвістыкі, якая мае намінацыйнае поле, паняццёвыя, вобразны і каштоўнасны складнікі. Па той прычыне, што тэрмін заўсёды імкнецца да лаканічнасці, лепш абраць аднаслоўныя варыянты тэрмінаў.

Заклучэнне. Імкненне даследчыкаў да выяўлення адзінкі, што найбольш арганічна звязвае мову і культуру, абумовіла з’яўленне шэрагу намінацыйных адзінак, сярод якіх можна назваць “канцэпт”, “лінгвакультурны канцэпт”, “лінгвакультурама” “логаэпістэма”, “лінгваідэалагема”, “прэцэдэнтны феномен”, “этнакультурныя маркеры моўнай свядомасці”. Падагульняючы развагі, адзначым, што ўсе паняцці так ці інакш адлюстроўваюць узаемасувязь мовы і культуры, пры гэтым семантычная напоўненасць кожнага тэрміна ўнікальная, што абумоўлена складанасцю і нявызначанасцю самога паняцця культуры і мэтай даследчыка. Пры вывучэнні глыбіннай сувязі моўнай адзінкі са свядомасцю асобы, ментальнасцю народа, традыцыйнымі формамі культуры ўжываецца тэрмін “канцэпт”, пры аналізе культурнай канатацыі, культурных сем моўных адзінак угадваюцца тэрміны “лінгвакультурама”, “нацыянальна-маркіраваная адзінка”, “адзінка з культурным фонам”, пры дасле-

даванні рєпрєзентації лексемай гістарычных, геаграфічных, сучасных культурных рэалій часцей выкарыстоўваюцца тэрміналагічныя адзінкі “логаэпітэма”, “рэалія”, “слова-рэалія”, “прэцэдэнтны феномен”.

Літаратура

1. Слышкин, Г.Г. Лингвокультурологические концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М., 2006. – С. 8.
2. Воробьев, В.В. Лингвокультурология: монография / В.В. Воробьев. – М., 2006. – С. 44.
3. Вежицкая, А. Семантические универсалии и описание языка / А. Вежицкая / под ред. Т.В. Бульгиной; пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М., 1999. – 776 с.
4. Воробьев, В.В. Лингвокультурология: монография / В.В. Воробьев. – М., 2006. – С. 45.
5. Маслова, В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М., 2001. – С. 51.
6. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию: учеб. пособие / В.А. Маслова. – М., 1997. – С. 13.
7. Красных, В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В.В. Красных. – М., 2002. – С. 51.
8. Слышкин, Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М., 2000. – С. 9.
9. Попова, З.Д. Семантико-когнитивный анализ языка: монография / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2007. – 250 с.
10. Воркачев, С.Г. Singularity tantum: идеологема «народ» в русской лингвокультуре: монография / С.Г. Воркачев. – Волгоград, 2013. – 254 с.
11. Костомаров, В.Г. Логоэпистема как категория лингвокультурологического поиска / В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова // Лингводидактический поиск на рубеже веков: Юбилейный сборник. – М., 2000. – С. 88–96.
12. Привалова, И.В. Языковое сознание: этнокультурная маркированность (теоретико-экспериментальное исследование): автореф. дис. ... канд. филол. наук / И.В. Привалова. – М., 2006. – 50 с.

Паступіў у рэдакцыю 30.09.2021